

УДК 37.013.21

DOI:

Вікторія Ягоднікова, доктор педагогічних наук, професор,
проректор з науково-педагогічної та інноваційної діяльності
КЗВО “Одеська академія неперервної освіти Одеської обласної ради”
Марія Гриньова, здобувач освіти ступеня доктора філософії (поза аспірантурою),
методист науково-методичної лабораторії соціального партнерства
та міжнародної діяльності кафедри освітньої політики
КЗВО “Одеська академія неперервної освіти Одеської обласної ради”

ПАРТИСИПАТИВНИЙ ПІДХІД ДО ВИХОВАННЯ ЛІДЕРСЬКИХ ЯКОСТЕЙ ПІДЛІТКІВ

У статті обґрунтовано партисипативний підхід до виховання лідерських якостей підлітків, здійснений дефініційний аналіз поняття “партисипація”, досліджено типологізацію партисипації. Сфокусована увага на ключових аспектах партисипації учнів у школі як педагогічній умові виховання лідерських якостей. Узагальнений перелік принципів партисипації учнів у школі, визначено її сфери та рівні, окреслено основні форми. Наголошено на високому потенціалі партисипативного підходу, зокрема реалізованого засобами партисипативного проєктування, до виховання лідерських якостей підлітків та актуалізовано необхідність розробки відповідної технології.

Ключові слова: виховання; лідерство; лідерські якості; партисипація; партисипативний підхід; принципи, сфери, рівні та форми партисипації учнів; підліток.

Лит. 15.

Viktoriya Yahodnikova, Doctor of Science (Pedagogy), Professor,
Vice-Rector for Research, Teaching and Innovation
Odesa Academy of Continuing Education of the Odesa Regional Council
Mariia Hrynova, Applicant of the Degree of Doctor of Philosophy (besides Postgraduate Education),
Methodist of the Scientific-Methodical Laboratory of Social Partnership and International activity
of the Department of Educational Policy,
Odesa Academy of Continuing Education of the Odesa Regional Council

THE PARTISIPATIVE APPROACH TO UPBRINGING OF ADOLESCENTS’ LEADERSHIP QUALITIES

The article reveals the question of the school’s potential in upbringing of adolescents’ leadership qualities through the implementation of a participatory approach. An emphasis is placed on the need to upbringing of the adolescents’ leadership qualities, which will ensure their ability to democratic leadership, which in essence has a participatory background. The definitive analysis of the concept of “participation” showed that this term has a wide range of meanings and in the broadest sense is used to denote “effective involvement”. Based on the analysis of different approaches to the typology of participation, children and youth participation are distinguished. Focused attention is paid to the participation of students in school, which involves students directly or through student government in addressing issues related to the protection of their rights and interests in school. It is substantiated that the implementation of a participatory approach to the upbringing of leadership qualities involves the support of school management of the idea of subjectivity of students and readiness for a real division of responsibilities in various spheres of life of the educational institution. The list of the basic principles of participation of pupils is generalized, based on the analysis of normative base and school practice its spheres, levels and forms are defined. The implementation of a participatory approach to the upbringing of adolescents’ leadership qualities by means of participatory projection is substantiated. According to the results of the research, conclusions were made about the need to comply with certain conditions to achieve effectiveness in implementing a participatory approach to the upbringing of leadership qualities of adolescents. The necessity to research features of participatory projection and develop on this basis technology of upbringing of adolescents’ leadership qualities is actualized.

Keywords: upbringing; leadership; leadership qualities; participation; participatory approach; principles, areas, levels and forms of student participation; adolescent.

Постановка проблеми. У контексті демократизації різних сфер суспільного життя, зокрема правової, економічної, політичної та культурної, демократичне лідерство, що за своєю суттю має партисипативне тло, розглядається як базова умова для успішного функціонування і сталого розвитку малих та великих спільнот. Так, на сьогодні у суспільстві

існує великий запит на спроможність співробітників до співучасті в управлінні організаціями, жителів територіальних громад – співучасті у врядуванні на місцевому рівні, а громадян – до співучасті у здійсненні державного управління.

Зважаючи на те, що освіта розглядається як соціокультурна технологія, яка покликана сприяти демократичному розвитку суспільства, та враховуючи те, що більшість сучасних концепцій і теорій лідерства мають емоційне підґрунтя, ми звернулися до наукових напрацювань засновників концепції емоційного лідерства Д. Гоулмана, Р. Бояціса та Е. Маккі, які стверджують, що підлітковий та юнацький вік є найбільш сприятливим періодом для розвитку лідерських якостей (самоконтролю, цілеспрямованості, співпраці та переконливості) [1, 121]. Тож нашу увагу привернув потенціал школи у вихованні лідерських якостей підлітків.

Однак аналіз зазначеної проблеми засвідчив, що тяжіння на аксіологічному, когнітивному, мотиваційному та діяльнісному рівнях більшості українських шкіл до авторитарних підходів в управлінні несе загрозу ефективності виховання лідерських якостей підлітків та зумовлює необхідність поглиблення культури демократії в школі як спільноти, яка має вертикальні й горизонтальні виміри взаємодії. У цьому контексті особливої значимості набуває проблема впровадження партисипативного підходу в щоденну практику школи, оскільки набуття підлітками досвіду співучасті та розподільної відповідальності сприятиме розвитку спроможності молодого покоління до демократичного лідерства в особистісній, професійній, соціальній та громадянській сферах своєї життєдіяльності.

Аналіз останніх джерел з проблеми. Вагомий внесок у розробку проблеми виховання лідерських якостей у дітей та молоді на різних вікових етапах здійснили такі науковці і експерти у сфері лідерства, як: Т. Елмор, С. Кові, Д. Гоулмен, А. Мітлош, Н. Лейтес, О. Папір та ін., а також вітчизняні вчені Д. Алфімова, О. Косенчук, С. Походенко, О. Ротко, А. Семенова, О. Хмизовата та ін.

Різні теоретичні й практичні аспекти феномену “партисипація” досліджено в науковому доробку Ш. Арнштайн, Дж. Гавента, К. Вальдеррама, Д. Віллокса, Р. Голлоба, Л. Леві-Брюля, А. Річардсона, В. Штанге, Р. Харта та ін.

Незважаючи на вагомий внесок дослідників у розв’язання проблеми лідерства і виховання лідерів, слід зазначити, що в умовах трансформації розуміння феномену лідерства як прояву

демократичної культури особистості та організації поза увагою залишається питання виховання лідерських якостей підлітків на основі партисипативного підходу.

Мета статті. Обґрунтувати ефективність партисипативного підходу до виховання лідерських якостей учнів підліткового віку.

Виклад основного матеріалу дослідження. Дефініційний аналіз поняття “партисипація” свідчить, що цей термін (з лат. *participatio* (від слів: “*pars, partis*” – частина, участь і “*capere*” – брати, приймати); англ. *participation*; нім. *partizipation*; франц. *participation*) вперше введений в середині ХХ ст. Л. Леві-Брюле для позначення основного закону “пралогічного мислення” [6, 56] і у найбільш широкому значенні означає “участь у якійсь діяльності з іншими людьми” [14, 8].

Зауважимо, що нині у міжнародній та вітчизняній практиці партисипація має широкий спектр значеннєвих акцентів й активно використовується у філософії, політології, психології, соціології, менеджменті, теології, мистецтвознавстві, культурології та інших науках про людину і суспільство. Так, за висновками дослідження Г. Суріної, партисипація набула “широкої популярності в значенні дієвої співпричетності” [10, 58] і має такі узагальнені риси усіх своїх дефініцій, як 1) відношення до можливої поведінки при розширенні повноважень; 2) свідомо участь як мінімум двох людей у спільній справі; 3) відкрита взаємодія для всіх її учасників; 4) для здійснення взаємодії доступ до інформації і процесу прийняття рішень; 5) приведення до узгодження, консенсусу між людьми і групами людей; 6) право учасника комунікації висловлювати власну думку [10, 59–60].

Отже, узагальноючі вищезазначене, вважаємо, що найочевиднішими українськими відповідниками поняттю “партисипація” є “співучасть” або “співпричетність”, однак у перекладах з іншомовних джерел досить розповсюдженим є “участь”.

Аналіз наукових джерел свідчить, що феномен партисипації досліджується з різних позицій, тому існують різні підходи до її типологізації. Так, Дж. Гавента та К. Вальдеррама запропонували модель зв’язків між різними підходами до партисипації в межах поняття громадянства, яка містить у своїй структурі політичну, громадянську, соціальну та проектну партисипації [12]. Г. Суріна, акцентуючи увагу на тому, що наслідки партисипативних дій можна розглядати на особистісному, організаційному і соціальному рівнях, виокремлює організаційну, громадянську та суспільну партисипації [10]. На думку В. Штанге,

партисипація, окрім усталених соціальної та політичної сфер, проявляється у професійній діяльності та в повсякденному житті, а серед інших видів партисипації особливу увагу дослідник приділяє молодіжній і дитячій партисипації [15]. Остання передбачає залученість дітей та підлітків до тих сфер, що безпосередньо стосуються їх інтересів. Такі питання окреслені у статтях 12, 13, 14, 15, 17, 31 Конвенції ООН про права дитини, що визначають участь (партисипацію) як ключове право дитини й засадничий принцип усіх інших прав [5].

Таким чином, у нашому дослідженні ми розглядаємо партисипацію як “участь у чому-небудь” [9], партисипативний як такий, що “стосується партисипації / демократичний” [9], а партисипативність як “рівень включеності, залученості у що-небудь, зацікавленості в чому-небудь” [9].

Фокусуємось на партисипації учнів як суб’єктів освітнього та управлінського процесів у закладі загальної середньої освіти, слід відзначити, що низка міжнародних та державних нормативних актів в галузі прав людини та освіти наділяє учнів правом на участь у громадському самоврядуванні в школі, а заклади загальної середньої освіти забезпечують умови для реалізації цього права на практиці, сприяючи наділенню учнів реальними повноваженнями у певних сферах життєдіяльності школи.

Так, закріплює право учнів як здобувачів освіти на участь у громадському самоврядуванні в закладі освіти стаття 28 Закону України “Про освіту”, в якій зазначається про “право учасників освітнього процесу як безпосередньо, так і через органи громадського самоврядування колективно вирішувати питання організації та забезпечення освітнього процесу в закладі освіти, захисту їхніх прав та інтересів, організації дозвілля та оздоровлення, брати участь у громадському нагляді (контролі) та в управлінні закладом освіти у межах повноважень, визначених законом та установчими документами закладу освіти” [2]. Також важливим для практики стало ухвалення в 2020 р. Закону України “Про повну загальну середню освіту”, де у статті 28 вперше чітко визначено права і повноваження учнівського самоврядування й окреслені можливі сфери та рівні партисипації учнів в ухваленні шкільних рішень [3].

Зазначимо, що забезпечення ефективної, етичної та змістовної участі дітей у будь-якій діяльності унормовують Практичні стандарти партисипації дітей, які мають розглядатись у контексті основних принципів Конвенції ООН про

права дитини [13, 4]. Так, серед переліку стандартів особливу увагу привертають такі, як актуальність та добровільність участі дітей, сприятливе для дітей середовище, рівність можливостей, а також стандарт, що базується на етичному підході, а саме прозорість, чесність та підзвітність [13, 4].

Отже, відповідно до Конвенції ООН про права дитини, впровадження партисипації учнів у школі передбачає дотримання принципів безпеки, поваги та недискримінації. Окрім того, розглядаючи школу як організацію та спільноту, задля розвитку культури партисипації учнів необхідним є дотримання й принципів громадського самоврядування та державно-громадського управління у сфері освіти, визначених у частині 8 статті 70 Закону України “Про освіту” [2], а також принципів прав людини та демократії, визначених у Хартії Ради Європи з освіти для демократичного громадянства та прав людини [11]. Усі із зазначених принципів, зосереджуючись на різних аспектах партисипативних дій (особистісному, організаційному та соціальному), мають ідентичні або дуже близькі за змістом твердження, а також акцентують увагу на партисипативності як характеристиці демократичних спільнот та організацій.

Відтак, спираючись на вищезазначені принципи, партисипативний підхід до виховання лідерських якостей передбачає підтримку керівництвом школи ідеї суб’єктності учнів та готовність до реального розподілу відповідальності навіть у складних сферах. Таким чином, актуальним постає питання рівня впливу учнів на шкільні процеси та рішення, адже партисипативність є однією із ключових ознак суб’єктності здобувачів освіти, а партисипація – однією з педагогічних умов для виховання лідерських якостей підлітків, які, як свідчить практика, найбільш включені у шкільні партисипативні процеси.

З метою визначення рівня залученості учнів до громадського самоврядування у школі, в ході нашого дослідження була використана чотирирівнева модель партисипації, яка включає такі рівні: інформування (адміністрація школи інформує учнів про ухвалені рішення з певного питання); консультування (адміністрація школи консультується з учнями перед ухваленням рішень з певного питання); спільне ухвалення рішень (адміністрація школи ініціює спільне з учнями ухвалення рішення з певного питання); делегування повноважень (адміністрація школи делегує учням повноваження самостійно розв’язати певне питання).

Слід відзначити, що думки дослідників і

практиків у сфері партисипації щодо інформування та консультування різняться. Так, деякі з них не прослідковують у процесі інформування та консультування ознак справжньої партисипації [7, 16]. Ми вважаємо доцільним внесення останніх до визначених рівнів партисипації учнів у школі, бо 1) існують питання, з приводу яких адміністрація школи має повне право ухвалювати рішення без залучення та інформування учнівства; 2) існують питання, рішення щодо яких мають ухвалюватися без залучення учнів, однак останні повинні бути про них поінформовані; 3) інформування слід розглядати першим кроком для реалізації наступних рівнів партисипації за можливості та потреби їх здійснення. Тож, з огляду на останнє, рівні інформування та консультування визначаються щодо усіх можливих сфер партисипації учнів як опорні. Також варто зауважити, що питання, що стосуються однієї сфери, можуть передбачати різний рівень залучення учнів, і це обумовлюється розвитком у школі демократичної культури, закріплюється інституційно у внутрішніх нормативних документах, визначається конкретною ситуацією.

Зважаючи на те, що ефективна партисипація характеризується не лише широкою сферою залученості, а й впливовістю, тобто рівнем залученості, аналіз нормативно-правової бази з визначення прав учнівського самоврядування [11] дає підстави для таких висновків: 1) нормативно затвердженими сферами партисипації учнів у школі є питання удосконалення освітнього процесу, науково-дослідницької роботи; питання організації дозвілля, оздоровлення, побуту та харчування; питання проведення організаційних, просвітницьких, наукових, спортивних, оздоровчих та інших заходів; питання із забезпечення якості освіти відповідно до процедур внутрішньої системи забезпечення якості освіти; питання захисту прав та інтересів учнів, які здобувають освіту у цьому закладі освіти; питання плану роботи закладу освіти, змісту освітніх і навчальних програм; 2) формулювання “брати участь в обговоренні”, “проводити за погодженням”, “вносити пропозиції”, “брати участь у засіданнях педагогічної ради” визначають потенційними рівнями партисипації учнів з більшості вищезазначених питань консультування та спільне ухвалення рішень; 3) базовим рівнем партисипації учнів із усіх зазначених сфер є інформування; 4) за результатами консультування та спільного ухвалення рішень учням можуть бути делеговані повноваження самостійно вирішувати окремі питання.

Аналіз шкільної практики засвідчив, що реальні

сфери партисипації учнів та рівні їх впливу на розв’язання питань загальношкільної ваги досить різняться, про що свідчать результати останніх досліджень, зокрема й узагальнений звіт консультативних зустрічей з учнями та вчителями у межах польсько-українського проекту “Будуємо коаліцію задля учнівського самоврядування в Україні” [4].

Теоретичний аналіз партисипативного підходу та позитивні практики дають підстави визначити форми (інструменти, засоби) партисипації учнів у школі, які можна розрізнити за такими характеристиками: 1) інституційним впровадженням; 2) сферами партисипації; 3) рівнями партисипації; 4) підходами до партисипації; 5) кількістю залучених; 6) тривалістю реалізації та ін. Так, серед основних неконфронтаційних форм партисипації учнів у школі є шкільний учнівський парламент, шкільний бюджет участі, шкільна служба медіації, шкільний учнівський форум, шкільний омбудсмен, опитування, звернення, електронні петиції, дорадчі, робочі та фокус-групи, шкільні ЗМІ, партисипативні проекти та ін. Ці форми партисипації можуть використовуватися у шкільній практиці автономно, а можуть складати цілісну систему, яка включає в себе елементи і підсилюють партисипацію учнів.

У контенті вище викладеного вважаємо доцільним зауважити, що останнім часом у шкільній практиці особлива увага приділяється такій формі партисипації як учнівське партисипативне проектування, тобто розробка та реалізація ініціативною групою учнів проекту, спрямованого на подолання певної проблеми, пов’язаної з правами та інтересами учнів у школі та громаді.

Зауважимо, що практика реалізації у школі учнівських партисипативних проектів є цінною, зважаючи на роль проектів розвитку демократичної атмосфери в учнівській спільноті та вихованні лідерських якостей у учнів відповідно до сучасного розуміння феномену лідерства. Так, у класифікації сильних рис характеру та чеснот особистості VIA Character лідерство розглядається як “здатність заохочувати групу, до якої ти належиш, досягати спільних результатів, і при цьому підтримувати з групою гарні стосунки” [8], а також “організувати групові активності та брати в них участь” [8].

Підтвердженням ефективності виховання лідерських якостей у підлітків засобами партисипативного проектування є результати проведеного нами в межах міжнародного проекту “Ми можемо більше! Для активної громадянської участі молоді в Східній Європі” опитування 137

підлітків-учасників проєктних команд 20 закладів загальної середньої освіти Одеської та Донецької областей. Показово, що підлітки серед інших мотивів участі у партисипативних проєктах визначали саме розвиток власних лідерських якостей, а особистими навчальними досягненнями зазначали такі, як вміння висловлювати та відстоювати свою думку, а також вміння працювати в команді для досягнення спільного результату.

Висновки і перспективи подальших розвідок. Узагальнюючи вищезазначене, можемо стверджувати, що партисипативне проєктування слід розглядати не лише як одну із форм партисипації, яка посилює суб'єктність учнів як учасників освітнього та управлінського процесів у школі, а й як освітню технологію, яка має значимий потенціал у вихованні лідерських якостей особистості, зокрема таких, як самосвідомість, самокерування, соціальна свідомість та керування взаєминами [1, 56–57]. Ефективність реалізації партисипативного підходу, на нашу думку, залежить від дотримання низки умов, серед яких зокрема: інституційно закріплене делегування адміністрацією школи учням повноваження ухвалювати рішення з питань, які відносяться до їх компетентності; розширення сфер впливу учнів на ухвалення рішень загальношкільної ваги; сприяння неформальній освіті учнів задля розвитку їх спроможності до ефективного самоврядування та партисипації, а також підтримка учнів, тобто забезпечення їх необхідними ресурсами для ефективної участі у шкільному громадському самоврядуванні. Узагальненою умовою до вищезазначених є єдність задекларованої цінності партисипації учнів у школі і щоденної шкільної практики.

Отже, в контексті загального суспільного запиту на виховання особистості, здатної до демократичного лідерства, партисипативний підхід відкриває якісно нові перспективи для спроможності школи у створенні відповідних педагогічних умов для виховання лідерських якостей підлітків. Тому реалізація партисипативного підходу буде сприяти ефективному вихованню лідерських якостей підлітків, що забезпечить демократичне лідерство.

Розвідка проблеми реалізації партисипативного підходу до виховання лідерських якостей учнів підліткового віку не є завершеною. Перспективи вбачаємо у подальшому дослідженні особливостей партисипативного проєктування та розробці на цій основі технології виховання лідерських якостей підлітків засобами партисипативного проєктування.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гоулман Д., Бояціс Р., Маккі Е. *Емоційний інтелект лідера*. Київ, 2020. 288 с.
2. Закон України “Про освіту”. 2017. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text> (дата звернення: 29.10.2021).
3. Закон України “Про повну загальну середню освіту”. 2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/463-20#Text> (дата звернення: 29.10.2021).
4. Зведений звіт за результатами проведення консультативних зустрічей з учнями та вчителями в межах польсько-українського проєкту “Будуємо коаліцію задля учнівського самоврядування в Україні”. URL: <http://civispolonus.org.pl/про-консультації/> (дата звернення: 29.10.2021).
5. Конвенція ООН про права дитини: редакція зі змінами, схваленими резолюцією 50/155 Генеральної Асамблеї ООН від 21 груд. 1995 р.: офіційний переклад. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021#Text (дата звернення: 29.10.2021).
6. Леви-Брюль Л. *Сверхъестественное в первобытном мышлении*. Москва, 1994. 608 с.
7. Мінкін Я., Любич Ю. (2019). Посилення ролі молодого покоління у процесах прийняття політичних рішень. URL: <https://stan.org.ua/wp-content/uploads/2019/04/strengthening-the-role-of-new-generation-in-decision-making-process.pdf> (дата звернення: 29.10.2021).
8. Наука про характер. ЕМПАТІА.ПРО. URL: <https://www.empatia.pro/nauka-pro-harakter/> (дата звернення: 29.10.2021).
9. Словник. Портал української мови та культури. URL: <https://slovnyk.ua/index.php?swrd=партисипативність> (дата звернення: 29.10.2021).
10. Суріна А. Поняття “партисипація”: генеза і актуальність. *Політологія*. Вісник Дніпропетровського університету. Дніпропетровськ, 2017. № 1. С. 55-63.
11. Хартія Ради Європи з освіти для демократичного громадянства та прав людини: Хартія для кожної людини. URL: <https://rm.coe.int/CoERMPublicCommonSearchServices/DisplayDCTMContent?documentId=0900001680699628> (дата звернення: 29.10.2021).
12. Gaventa J., Valderrama C. *Participation, Citizenship and Local Governance. Background Paper for Workshop: Strengthening Participation in Local Governance*. URL: <https://www.uv.es/~fernandm/Gaventa,%20Valderrama.pdf> (дата звернення: 29.10.2021).
13. *Practice Standards in Children’s Participation*. URL: <https://resourcecentre.savethechildren.net/sites/default/files/documents/3017.pdf> (дата звернення: 29.10.2021).
14. Richardson A. *Participation*. London, 1983. 160 p.

15. Stange W. Was ist Partizipation? Definitionen – Systematisierungen. URL: https://www.spielmobil-bayreuth.de/wp-content/uploads/2016/06/Baustein_A_1_1partizipation-dkhw.pdf (дата звернення: 29.10.2021).

REFERENCES

1. Houlman, D., Boiatsis, R. & Makki, E. (2020). Emotsiyni intelekt lidera [The emotional intelligence of the leader]. Kyiv, 288 p. [in Ukrainian].

2. Zakon Ukrainy “Pro osvitu”. (2017). [Law of Ukraine “On Education”]. Availableat: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text> (Accessed 29 Oct. 2021). [in Ukrainian].

3. Zakon Ukrainy “Pro povnu zahalnu serednyu osvitu”. (2020). [Law of Ukraine “On Complete General Secondary Education”]. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/463-20#Text> (Accessed 29 Oct. 2021). [in Ukrainian].

4. Zvedennyi zvit za rezultatamy provedennya konsultatyvnykh zustrichey z uchnyamy ta vchytelyamy v mezhakh polsko-ukrayinskoho projektu “Buduyemo koalitsiyu zadlya uchnivskoho samovryaduvannya v Ukraini” [Consolidated report on the results of consultative meetings with students and teachers within the Polish-Ukrainian project “Building a coalition for student self-government in Ukraine”]. Availableat: <http://civispolonus.org.pl/ipo-konsultacii/> (Accessed 29 Oct. 2021). [in Ukrainian].

5. Konventsiia OON pro prava dytyny: redaktsiia zi zminamy, skhvalenymy rezoliutsiieiu 50/155 Heneralnoi Asamblei OON vid 21 hrud. 1995 r.: ofitsiyni pereklad [United Nations Convention on the Rights of the Child: as amended by United Nations General Assembly resolution 50/155 of 21 December. 1995: official translation]. Availableat: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021#Text (Accessed 29 Oct. 2021). [in English].

6. Levi-Bryul, L. (1994). Sverhestestvennoe v pervobyitnom myshlenii [The supernatural in primitive thinking]. Moskva, 608 p. [in Russian].

7. Minkin, Ya. & Lyubych, Yu. (2019). Posylennya roli molodoho pokolinnya u protsesakh pryunyattya politychnykh rishen [Strengthening the role of the

younger generation in political decision-making processes]. Availableat: <https://stan.org.ua/wp-content/uploads/2019/04/strengthening-the-role-of-new-generation-in-decision-making-process.pdf> (Accessed 29 Oct. 2021). [in Ukrainian].

8. Nauka pro kharakter [The science of character]. Availableat: <https://www.empatia.pro/nauka-pro-harakter/> (Accessed 29 Oct. 2021). [in Ukrainian].

9. Slovnyk. Portal ukrayinskoyi movy ta kultury [Vocabulary. Ukrainian language and culture portal]. Availableat: <https://slovnnyk.ua/index.php?swrd=participativnist> (Accessed 29 Oct. 2021). [in Ukrainian].

10. Surina, A. (2017). Poniattia “partytsypatsiia”: geneza i aktualnist [The concept of “participation”: genesis and relevance]. “*Politology*”. *Bulletin of Dnipropetrovsk University*. Dnipropetrovsk, Vol.1, pp. 55–63. [in Ukrainian].

11. Khartiya Rady Yevropy z osvity dlya demokratychnoho hromadyanstva ta prav lyudyny: Khartiya dlya kozhnoyi lyudyny [Council of Europe Charter on Education for Democratic Citizenship and Human Rights: Charter for Everyone.] Available at: https://rm.coe.int/CoERM_Public_CommonSearchServices/DisplayDCTMContent?documentId=0900001680699628 (Accessed 29 Oct. 2021). [in Ukrainian].

12. Gaventa, J. & Valderrama, C. Participation, Citizenship and Local Governance. Backgroun Paper for Workshop: Strengthening Participation in Local Governance. Available at: <https://www.uv.es/~fernandm/Gaventa,%20Valderrama.pdf> (Accessed 29 Oct. 2021). [in English].

13. Practice Standards in Children’s Participation. Available at: <https://resourcecentre.savethechildren.net/sites/default/files/documents/3017.pdf> (Accessed 29 Oct. 2021). [in English].

14. Richardson, A. (1983). Participation. London, 160 p. [in English].

15. Stange W. Was ist Partizipation? Definitionen – Systematisierungen. Available at: https://www.spielmobil-bayreuth.de/wp-content/uploads/2016/06/Baustein_A_1_1partizipation-dkhw.pdf (Accessed 29 Oct. 2021). [in English].

Стаття надійшла до редакції 03.11.2021

“Той, хто не дивиться вперед, виявляється позаду”.

Джордж Герберт Мід
американський соціолог та філософ

